

HOLLO KAASAJASTAB KANGRO-KÄSITUST

Maarja Hollo. Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 12.) Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016. 193 lk.

Maarja Hollo 2016. aasta septembrikuus ilmunud „Romantiline subjekt, mälu ja trauma Bernard Kangro sõjajärgses loomingus” on esimene Kangro loomingu põhjal kirjutatud väitekirj. Kangrost on avaldatud kaks elulugu: Karl Ristikivi koostatud lühielulugu ilmus 1967. aastal Rootsis, kui kirjanik veel elas, ning 2003. aastal ilmus Eestis Oskar Kruusi kirjutatud elulugu. Peale kirjanduslugude on Kangro mahukat loomingu varem käsitletud Karl Muru, Toomas Liivi ja Janika Kronbergi artiklites. Rebekka Lotman on uurinud Kangro sonette ja nende

vormi. Toreda kokkusattumusena ilmus pool aastat enne Hollo väitekirja Urmas Bereczki ühendkunstiteos „See sinine sirjendav kaugus”, mis sisaldab peale Kangro luuletuste ka plaate videote ja muusikaga. Nii võib rääkida väikesest Kangro-renessansist aastal 2016.

Maarja Hollo uurimus on artikliväitekirj, mis koosneb neljast artiklist ja ligi sajalihaküljelisest sissejuhatusest. Sissejuhatavas osas tutvustab Hollo uurimuse tausta, teoreetilisi lähtekohti ja olulisemaid teemasid. Üsna pikalt käsitletakse ka 1930. aastate üldist kirjanduspilti Eestis ning Kangrot luuletajana, kuigi need teemad ei kuulu õigupoolest uurimuse keskmesse. Kolm uurimusartiklit on ilmunud eesti teadusajakirjades (Keel ja Kirjandus, Methis) ja üks ingliskeelses uurimuste kogumikus. Artiklid on ilmunud aastatel 2013 ja 2014, nende pealkirjad kirjel-

davad hästi käsitluste peamist tuuma: „Eksiil, trauma ja nostalgia Bernard Kangro „Sinises väravas””, „Mälukultuur ja moraalne tunnistus: Teise maailmasõja mäletamine Bernard Kangro Tartu-romaanides”, „Varemed ja aiad. Barokk- kirjanduse esteetika Bernard Kangro Tartu-romaanides” ning ingliskeelne „Nostalgia and Redemption in Bernard Kangro’s Joonatan Novels” („Nostalgia ja lunastus Bernard Kangro Joonatani-romaanides”).

Hollo uurimisaine on Bernard Kangro sõjajärgne niinimetatud mälukirjandus, milleks on romaanid „Sinine värav” (1956), „Jäälätted” (1958), „Emajõgi” (1961), „Tartu” (1962), „Kivisild” (1964), „Must raamat” (1965), „Keeristuli” (1968), „Joonatan, kadunud veli” (1971), „Puu saarel on alles” (1973) ning üks novell („Kummitused”, 1983), samuti üks käsikirja jäänud näidend („Kohtumine vanas majas”, 1979). Kangro luule ja tema muud tekstid ei kuulu tegeliku uurimisainesse, kuid neid on siin-seal kasutatud taustamaterjalina oluliste teemade ja tekstide analüüsis.

Hollo on püstitanud oma uurimusele kolm eesmärki. Esiteks tahab ta määratleda Kangro proosaloomingu tähenduse ja koha Eesti kirjanduses ja kultuuriloos, kuna tema meelest peetakse Kangrot üheks eesti kirjanduse isakujuks. Hollo teine eesmärk on tuua uusi vaatenurki Kangro loomingu uurimisse. Kolmas eesmärk on selgitada, mil viisil Kangro kujutab, kordab ja töötab läbi ühelt poolt indiviidi, teiselt poolt kogu rahva minevikku oma sõjajärgses loomingu. On selge, et Kangro saatus pagulaskirjaniku ja eestikeelse pagulaskirjanduse ühe olulisema mõjutajana paigutab ta eesti kirjandusloos erilisele kohale. Nii tema kui ka teiste Rootsis elanud eesti kirjanike tegevust valgustab näiteks Janika Kronbergi verivärske teos „Hästi valitud sõbrad”.

Hollo uurimuse teoreetiline lähtekoht on autobiograafiline uurimistraditsioon, mis on viimastel aastakümnetel olnud kirjandusuurimuses üks aktiivseid ja kasvavaid suundi. Kuna autobiograafilisus on väitekirja kandvaid teemasid,

oleks selle võinud esile tuua ka töö pealkirjas. Hollo uurib, missuguste vahendite abil teeb Kangro oma isiku ja oma kogemused ilukirjandusliku narratiivi osaks. Eriti Tartu-tsükli romaanidele on tüüpilised eri tasemetel jutustajad, välise jutustaja liikumine teksti sisse üheks tegelaseks ning eri vaatenurkade ja žanride vaheldumine teoste sees. Siin toetub Hollo eriti Mihhail Bahtini teooriale, kus autori ja tema poolt loodud fiktiivse tegelase suhet vaadeldakse kahe elava subjekti kognitiiv-eetilise suhtena. Romantilise peategelase mõiste, mis esineb ka väitekirja pealkirjas, tähistabki Bahtini teorias nimelt viisi, kuidas kirjanik iseennast peategelase kaudu ühtpidi paljastab, teistpidi varjab. Lugejale, kes Bahtini ei tunne, võib sõnapaar „romantiline peategelane” tekitada hoopis teistsuguseid ettekujutusi.

Uurimuse kesksed lähtekohad on mäletamise ja autobiograafilisuse kõrval lisaks veel Sigmund Freudi traumateooria, nostalgia ja moraalse tunnistuse mõisted ning Friedrich Schlegeli progressiivne universaalpoeesia, millena Hollo käsitleb Tartu-romaanide tsükli. Tema järgi on sarja aluseks romantiline kirjandusmõistmine, kus erinevad kirjanduse žanrid sulavad kokku ja kus sümboli mõistel on keskne koht. Romantika tähendust eriti Kangro luules rõhutasid juba Ristikivi ja Oras, aga Kangro proosas tundusid mõjutajateks olevat olnud ka sümbolism, samuti sõjajärgne modernism. Niisamuti nagu Tartu-sarjas žanrid, paistavad tema loomingu ristuvat ka eri kirjandusvoolud.

Uurimuses kasutatud teoreetilisi allikaid on palju, aga iseloomult on töö rakenduslik: uurimuse eesmärk on tekstide tõlgendamine, mitte teoreetiline kriitika või innovatiivsus. Hollo meetodiks ongi teoste lähilugemine. Eriti keskendub ta mäletamise problemaatikale ja mälestuste kujutamisele teostes ning sümbolite ja allegooriate uurimisele. Tartu-sarjas tõstab ta olulise sümbolina esile ennekõike teose esimese osa pealkirjaski esinevad „jäälätted”, mis kehastavad niihästi mälestusi, mida ei tohi alla suruda, kui ka elutahet ja

isegi loomejõudu. Teine keskne sümbol on Emajõgi, ühtaegu elu- ja surmajõgi; Hollo kõrvutab seda müütilise Toonela jõega. Sümbolika peadib sarja viimases romaanis „Keeristuli”, kus kirjanikust jutustaja vaatleb Akseli Gallén-Kallela samanimelist maali ning jõuab äratundmisele, et tema saatuseks on kujutada manalateele läinuid. Kirjutamine ja mäletamine paigutuvad kõrvuti, sest kirjutada tähendabki mäletada.

Laia tekstikäsituse kohaselt on maalgi tekst. Hollo viitab mõnikord ka teoste intertekstuaalsetele sidemetele maailmakirjandusega, kuigi on rõhutanud, et need ei kuulu tema uurimuse ringi. Iseenesest oleks teoste lugemine – nt subjektikujutust ja varieeruvat jutustamist silmas pidades – laiemas sõjajärgses Euroopa kultuuri kontekstis olnud huvitav. Kogu modernses kunstis tõusid toona pinnale just samasugused hapra subjekti küsimused, nagu ka kadunud ja kaotatud maailma, mälestuse ja rõhutuse teemad, mis iseloomustavad Kangro proosat. Ka niisugune autobiograafiline kirjutus, mille hulka Tartu-sari kuulub, kerkis alates 1960. aastatest esile paljudes maades.

Hollo uurimuse väärtuslikemaid osi on nn moraalne tunnistaja mõiste rakedamine Kangro loomingule. Mõiste pärineb Iisraeli filosoofilt Avishai Margalitilt, aga Hollo kasutab ka Jay Winteri ja Aleida Assmanni edasiarendusi. Moraalne tunnistaja on keegi, kes mitte ainult ei jutusta repressioonidest, sõadest ja traagilistest juhtumustest, vaid on ka ise läbi elanud need kannatused, mida kujutab. Teda kannab edasi usk, et nii ebatõenäoline kui see ka ei tundu,

kusagil teises ajas ja kohas saab kunagi olemas olema moraalne kogukond, kes tema loo vastu võtab ja sellest aru saab. Hollo käsitleb Bernard Kangrot niisuguse moraalsete tunnistajana, kes kujutab Eesti saatust esimesel iseseisvusajal, Teises maailmasõjas ja Nõukogude Liidu okupatsiooni all. Tema meelest on Kangro teostel, eriti romaanil „Jäälätet”, oluline roll eestlaste kollektiivse mälu ümberkujundamisel.

Oma väitekirjas demonstreerib Maarja Hollo varasema Kangro-uurimuse suurepärase tundmist ja kursisolekut kultuuriuurimuse, eriti mälu, mäletamist ja mäletamise traumaatilist iseloomu käsitlevate teooriatega. Tema teosteanalüüsid on läbinägelikud ja hästi argumenteeritud. Hollo uurimus tõstab tulipunkti teemasid, mis on nüüdisaegses Euroopas jälle rabavalt aktuaalsed: pagulus ja kirjeldused sunnitud lahkumisest oma kodumaalt, õigus mäletada, mineviku traumad ja erinevate diskursuste lõikumine. Autori veendumus on, et kirjanduse kaudu suudavad nii inivid kui ka kogukond tegeleda oma minevikuga, seda mõista ja seejärel sellega vahest ka leppida. Maarja Hollo töö tõstab jälle esile Eestis vahepeal marginaalseks muutunud Bernard Kangro loomingut ja loodetavasti äratav nii uurijate kui ka tavaliste lugejate huvi selle vastu.

SATU GRÜNTAL

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
JOHANNA ROSS